

Ivana Dizdar
Split

PJESME, ZAPISI I PISMA RUŽE MARASOVE KAO PRIMJER IMOTSKOGA PUČKOG ŽENSKOG PISMA

UDK 821.163.42.09Maras,R.
Rukopis primljen za tisak 13. 8. 2025.
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

U radu se analiziraju dva djela slabo poznate autorice Ruže Marasove, *Zapisi Ruže Marasove* (Imotski, 1994.) i *Pisma od života* (Zagreb, 2015.), u kontekstu pučke književnosti i ženskoga pisma. Na planu sadržaja i planu izraza analizira se imotski, zavičajni, pučki i ženski diskurs u preplitanju osobnih, obiteljskih, lokalnih i kolektivnih narativa u prozi i stihu. Kao teorijska podloga analizi pučkoga i ženskoga diskursa uzimaju se djela hrvatskih i stranih književnih teoretičara i povjesničara te proučavatelja feminističke književne kritike, a za jezičnu analizu odabranih dijalektnih tekstova poslužili su radovi Josipa Lisca i Ive Lukežić. U početnim poglavljima na razini tema, ideja, stila i izraza pokazuje se kojim se značajkama odabrana djela upisuju u pučku književnost, a zatim se ispituje koliko se može govoriti o ženskome pismu Marasove. U zaključku se potvrđuje da se radi o nepravredno marginaliziranoj autorici, čiji tekstovi i u 21. stoljeću imaju didaktičnu, kroničarsku i etnološku vrijednost.

Ključne riječi: *dijalekt; humor; identitet; Imotska krajina; pučka književnost; ženski diskurs.*

1. UVOD

Iako u dosadašnjoj literaturi nije sustavno obrađena, književnost nastala na području Imotske krajine¹ obuhvaća kanonsku i nekanonsku književnost, u smislu (ne)pripisivanja središnje važnosti za određenu kulturnu zajednicu (usp. Biti, 2000: 245) te na usmenu, pučku i pisanu autorsku/umjetničku prema »vid[ovima] jezičnog stvaralaštva« (usp. Solar, 1981: 115) odnosno prema načinu nastanka, razvoju i prijenosu. Kad je pak riječ o djelima nastalima iz pera autorica, u svim navedenim kategorijama njih je daleko manje i manje su poznata od djela muških kolega. Kao primjer uvjetno nazvana imotskoga ženskog pisma² mogu se nasumično navesti autorska djela preporodne pjesnikinje Ane Vrdoljak, zavičajna i duhovna tematika političke zatvorenice Anđelke Petričević-Čenić, pjesme i proza uglavnom namijenjena djeci Mile Đekić i bogat opus, vjerojatno najpoznatije autorice imotskih korijena, Anke Petričević (Sestre Marije od Presvetoga Srca). Ovaj rad donosi prikaz pučkoga ženskog pisma slabo poznate autorice Ruže Marasove (Krivodol, 1916. – Zagreb, 1989.), obično navođene kao narodne ili pučke pjesnikinje te majke predvoditelja i pjesnika Mate Marasa. S gore navedenim književnicama veže je marginalizacija na hrvatskoj književnoj sceni te zavičajna identifikacija koja se u pučkoj književnosti ipak ostvaruje s manjom ulogom same autorice, a više u dinamičnome odnosu prema tekstu i publici. Na tematsko-idejnoj te razini izraza u radu će se pokušati pokazati kako se pjesme, proza i pisma Ruže Marasove iz druge polovine

¹ Naziv dolazi od riječi 'Imota' (lat. *Emotha*, starohrvatska župa sa središtem u Imotskom; usp. Glibota, 2004) i riječi 'krajina', koja se zadržala iz vremena austrijske uprave, kad je stanovništvo bilo organizirano na vojnički način u krajine (Kapitanović, 1989: 191). Imotska krajina danas obuhvaća 24 župe, ukupne površine oko 650 km² s oko 30000 stanovnika te se u radu promatra kao cjelina s obzirom na društvene, političke, kulturološke i etnološke značajke.

² U ovom radu prihvaća se definicija ženskoga pisma koju navodi Zlatar Viočić (2008): »[P]ojam *ženskog pisma* nastao [je] u okrilju francuske feminističke kritike književnosti sedamdesetih godina (H. Cixous, L. Irigaray) i danas se, posebice u novinskoj kritici, upotrebljava kao opći nazivnik za autorice koje se bave već tradicionalno poimanim ženskim temama«. Autorica upućuje na unutarnju raznolikost feminizma kao društvenoga i političkoga pokreta te slijedom toga i raznolikost književnoteorijskih i umjetničkih feminističkih praksa koje se oblikuju usporedo s društvenim i političkim djelovanjem. Navedeno je važno u kontekstu rada jer se pojam ženskoga pisma Ruže Marasove shvaća u širem značenju, imajući na umu da (pučka) autorica ne piše iz aktivističkih pobuda o 'ženskim temama', ali ipak u okviru emotivnoga i komičnoga diskursa nudi prikaz ženskoga iskustva u patrijarhalnoj sredini. Više o tome u četvrtomu poglavlju rada.

20. stoljeća³ uklapaju u pučki i ženski diskurs Imotske krajine, ali i nacionalne književnosti time nastojeći prevrednovati jedan primjer nekanonske književnosti koja potvrđuje svoju didaktičnu, kulturnu i etnološku ulogu.

2. IMOTSKI/ZAVIČAJNI I PUČKI DISKURS

Imotske autorice navedene u uvodu, iako se razlikuju prema stupnju produkcije i recepcije, spaja lokalna upisanost književnih djela u smislu zavičajne identifikacije i inspiracije, ali i isprepletenost osobnih, zavičajnih/lokalnih, regionalnih i nacionalnih naracija. Zavičajnost se može primijetiti ponajprije na tematsko-idejnoj razini (čežnja za zavičajem, poistovjećivanje majke, djetinjstva, domovine, poistovjećivanje patnji zavičaja s osobnim patnjama, građenje osobnoga identiteta u kategorijama vjere i nacije). Na planu izraza vidi se utjecaj usmene književnosti, narodnoga govora i zavičajnoga (često ikavskoga) idioma kao i utjecaj autorske književnosti, odnosno književnika imotskih i hercegovačkih korijena poput Antuna Branka Šimića, Tina Ujevića i Ivana Raosa.

Za razliku od navedenih kanonskih autora i spomenutih nekanonskih autorica, Ruža Marasova pripada krugu pučkih pjesnika te će se primarno u tome kontekstu analizirati njezino stvaralaštvo. Pučku književnost promatramo kao štivo, u stihu ili prozi, koje se prenosilo pisanim, tiskanim i usmenim putem, dakle ona obuhvaća ne samo djela samoniklih pučkih pisaca (uključujući ovdje razmatranu autoricu) nego i djela koja su obrazovani pojedinci (uključujući i poznate autore) namijenili puku ili su puku omiljela toliko da se autor zaboravio (usp. Zečević, 1978: 389–390). U nastojanju da pouče i kroničarski prikažu (ali i zabave) (imotski) pučki autori nastavljaju se na tradiciju najpoznatijih dalmatinskih pučkih autora, Filipa Grabovca i Andrije Kačića Miošića, računajući na daleko užu publiku koja više odgovara njihovim ograničenijim književnim vještinama. Oni su ujedno i »publika za koju pišu i kojoj se obraćaju« (Bošković, 2017: 403). Primjeri pučkih autora iz Imotske krajine kojima je cilj više prosvjetiteljski nego estetski – što je u skladu s proučavanjem fenomena pučke književnosti ne držeći se današnjega estetskoga vrednovanja, nego književne funkcije pučkog štiva i njezine sociološke relevantnosti (usp. Bošković-Stulli, 1983: 57) – jesu redovnici i župnici poput don Ilije Ujevića⁴, koji je djelovao

³ *Zapisi* su nastajali tijekom 1987., a odnose se na razdoblje od autoričina rođenja 1916. do 1987. *Pisma* su pisana od 1970. do 1987. Pjesme, bajke i priče sadržane su u objema knjigama i obje su objavljene postumno.

⁴ O njemu više u Parlov (2001).

na razvoj hrvatskoga pučkog identiteta pišući korisna, poučna i zabavna štiva, reaktualizirajući povijesne događaje i ličnosti.

Iako računaju na užu recepciju, raspoložu oskudnijim autorskim aparatom i afirmiraju drukčije funkcije književnosti od estetskih, pučki autori pripadaju onomu što se može nazvati »treći književni fenomen« (Zečević, 1978: 357), odnosno književno prijelazno područje između usmene i 'visoke' pisane književnosti s fluidnim granicama (Bošković-Stulli, 1983: 75). Dakle, pučka književnost nije *corpus separatum*, već korespondira s usmenim i pisanim autorskim izričajem, a ruralni prostor Imotske krajine s dugogodišnjom visokom stopom nepismenosti⁵ pogoduje tzv. majstorijanju i stvaranju karakterističnih književnih tvorevina izuzetne komunikativne moći (usp. Zečević, 1978: 482). Pučki autori od usmene književnosti preuzimaju njezine bitne odlike kao što su dominantna vrsta stiha (osmerac i deseterac), formulaičnost i repetitivnost (u svrhu lakšeg pamćenja), ponavljanje prepoznatljivih motiva i narodni duh (svjetonazor). Zajednička im je i »popularnost, podešenost za jednostavnog čitaoca, često i lokalna ograničenost« (Bošković-Stulli, 1983: 63). S druge strane, pučku s pisanom književnošću često veže pisani, pretežno tiskani način komunikacije (Bošković-Stulli, 1983: 63) pri čemu se čin kreacije razdvaja od recepcije i time smanjuje emotivnost i spontanost (Bošković-Stulli, 1983: 40). Ovdje su iznimka (većinom) pučki stihovi koji se prenose usmenim putem pa se i tim tipom komunikacije ostvaruje spontanost i sukreacija pučkoga autora i slušatelja pri svakoj novoj izvedbi.

Potvrda navedenih karakteristika pučke književnosti nalazi se u osam dijelova autobiografskih *Zapisa Ruže Marasove* (Djetinjstvo, Mladost i udaja, Ratne godine u Slavoniji, Druga polovica života, Uspomene, Pjesme, Bajke i Ostale pjesme) te u njezinim *Pismima od života* (koja sadrže poglavlja Moj život, Pisma, Pisme i Bajke te, osim ranije objavljenih tekstova, donose obiteljsko stablo i dvjestotinjak pisama, upućenih uglavnom sinu, a manjim dijelom nevjesti Dunji i unucima). Navedeni tekstovi imaju izvanknjiževnu funkciju, ali ne u smislu prosvjećivanja puka (kao u Kačića i Grabovca), nego su rezultat osobne motivacije odnosno pisanja na zamolbu sina Mate Marasa, koji 1987. majci šalje bilježnicu da u njoj »opiše svoj život« (Maras, u Marasova, 1994: 143). Stoga je cilj tih zapisa ne toliko kolektivno pamćenje širokih slojeva konstruiranjem zajednice sjećanja (usp. Tomašić, 2016:

⁵ Povijesno gledano, prema podacima koje donosi kroničar Ante Ujević, godine 1798. nepismenost je viša od 99 %, a 1807. iznosi oko 97 %. Do 1971. nepismenost se spustila na 15,71 %, a u 21. st. u skladu je s hrvatskim prosjekom od 0,8 % (izračun u okviru podataka za Splitsko-dalmatinsku županiju). Izvor: Popis 2011.

140; Šutalo, Tomašić, 2019: 179) kao u slučaju poznatijih pučkih autora⁶ koliko pamćenje jedne obitelji i jedne mikrozajednice. Isto vrijedi kad je riječ o pričama i bajkama koje se generacijski prenose, a za koje autorica kaže: »Upamtila sam ji' kako sam ji' čula« (Marasova, 2015: 389). U objema je knjigama moguće prepoznati neka obilježja sadržaja i forme pučkih tekstova, koja se donose u nastavku.

– Opiranje povijesti, upućivanje na 'vječne istine', na izvanvremensko (usp. Zečević, 1978: 375, 378); uopćavanje nasuprot lokalnim narativima

Pučki tekstovi teže apstrahiranju i imaju didaktičnu svrhu, stoga glavni likovi nisu individualci, nego nositelji određenih vrлина koji propagiraju vrijednosti zajedničke svim članovima zajednice. U *Zapisima* i *Pismima* ističu se snalažljivost, upornost, vjera, rodoljublje, obitelj i poštenje kao najveće vrednote. S druge strane, iako su nacionalni narativi (poput masovnoga iseljavanja) prisutni, naglasak je na lokalnoj zajednici⁷ koju pučki autori dobro poznaju, a čije priče šira zajednica ne mora biti u stanju do kraja shvatiti. Kako Mate Maras potvrđuje u Pogovoru *Zapisa*, nepoznati čitatelji neće moći shvatiti mnoge stvari ni povezati opisane događaje (Maras, u Marasova, 1994: 144), primjer čega je i danas aktualni rivalski odnos Imočana i Sinjana, spomenut o pjesmi u povodu odlaska studenačkoga župnika fra Julijana, kojega je trebao mijenjati Sinjanin Grčić. Iz šaljiva dometanja »Sinjane bi lipše ispratili« (Marasova, 1994: 86) vidljivo je da su se mještani loše ponijeli prema provincijalovim izaslanim svećenicima koji su trebali fra Julijana odvesti iz sela.

– Razvijena svijest o čitateljskim potrebama i mogućnostima (usp. Tomašić, 2015: 184, 186, 188)

Navedenim uopćavanjem pučki pisci nude pojednostavljenu sliku svijeta, a sadržaj oblikuju na čitatelju prihvatljiv način, najčešće ugledanjem na jezik i stil usmene književnosti, ali i iz ranije pisane pučke tradicije. Već na prvim stranicama *Zapisa* ubačeni su pučkoškolski stihovi protagonistkinje koja po uzoru na onu vrstu književnosti koja je auditivnim putem do nje dopirala – kako i sama kaže, »pisme starinske, narodne« (Marasova, 1994: 14) – sastavlja pjesmu o novoj, strogoj učite-

⁶ Primjerice, dok je u Filipa Grabovca zamjetno inzistiranje na istinitosti čak i bez pozivanja na izvore, pri čemu sam autor preuzima poziciju autoriteta, odnosno prenositelja sjećanja jedne zajednice (usp. Šutalo, Tomašić, 2019: 161–162), Marasova se obraća užoj publici prenoseći svoju istinu, subjektivna iskustva.

⁷ I ovdje je moguća usporedba s Grabovcem. On također opisuje događaje iz njemu recentne povijesti koji su važni za lokalno stanovništvo, a ne usmjerava se prema globalnim političkim događajima. Uopćavanje je pak vidljivo u smislu veličanja vrлина lokalnih junaka, a sa svrhom konstrukcije identiteta zajednice (usp. Šutalo, Tomašić, 2019: 172, 180).

ljici: »Kleti Špiro, dobar ti si bio; Dođe Pera, ljuća nego kera« (Marasova, 1994: 7). Prevladavaju lokalne teme i idiom, odnosno zavičajni govor. On se očituje na nekoliko razina te će se odabrani primjeri na planu izraza dati u sljedećemu poglavlju.

– Težnja konkretiziranju bilježenjem detalja i preciznim datiranjem događaja (usp. Zečević, 1978: 444–435)

Uz uopćavanje i apstrahiranje, javlja se i konkretiziranje jer u pučkim tekstovima povijesna istina ima povlašten status u odnosu na književnu istinu (Tomašić, 2016: 139). Primjer toga izvrsno je pamćenje Marasove koja je »U poodmakloj dobi i pritisknuta teškom bolešću [...] navodila imena i datume, sjećala se pojedinosti i opisivala zbivanja kao da je sve jučer bilo« (Maras, u Marasova, 1994: 146). *Zapisi Ruže Marasove* počinju autobiografijom s kroničarskim pristupom i prikazom obiteljskoga stabla, a svaki je osobni, obiteljski ili lokalni događaj datiran (rođenje, vjenčanje, odlazak u vojsku, smrt, odlazak na sud, preseljenje, bježanje pred partizanima, pojava tifusa itd.). U *Pismima od života* autorica svoje tekstove naziva »memoralima« (Marasova, 2015: 65, 331) sugerirajući da se temelje na konkretnim uspomena.

– Pučko-književna organizacija zbilje

Pučka književnost obuhvaća više od puka priopćenja o stvarnosti; pučke književne tvorevine – riječima Radoslava Katičića – nisu zbilja, nego organizacija zbilje u kojoj se stvara pojednostavljena slika svijeta (usp. Zečević, 1978: 376, 447). Takvo promatranje pučke književnosti u skladu je s u teoriji književnosti često promišljanim pitanjem odnosa društvene i književnoumjetničke zbilje. Milivoj Solar (1981: 49–50) ističe da se svako književno djelo, uz unutartekstovne odnose, ostvaruje u odnosu prema drugim književnim djelima, koje oponaša ili im se suprotstavlja, u odnosu prema tradiciji i izvantekstovnom okruženju. Ipak, književno djelo oblikuje umjetnički svijet prema književnim zakonima, a tek onda u izvantekstovnim odnosima te takvu ideju fikcionalnosti čitatelji prihvaćaju podsjećajući se tijekom recepcije djela na razliku između društvene i umjetničke zbilje (usp. Lešić, 2008: 29). Drugim riječima, mimetičkim književnim postupcima ne proizvodi se opsjena zbiljskoga svijeta, nego opsjena istinita diskursa o zbiljskome svijetu (Compagnon 2007: 125).

Svijet Ruže Marasove korespondira s imotskom društveno-političkom zbiljom 20. stoljeća, uključujući ratne nevolje, talijansku okupaciju, masovna preseljenja u Slavoniju, a potom iseljavanje u inozemstvo, kao i zbiljske obiteljske, bračne i egzistencijalne probleme te društvene odnose, a kroz takav svijet čitatelja vodi domišljata, snalažljiva i komici sklona junakinja. U proznome su dijelu *Zapisa* u formi pripovijedanja, opisivanja i dijaloga prikazani važni imotski topisi, od gusla-

nja, sila⁸, umicanja⁹, galantarenja¹⁰, švercanja, karnevala, do učestalog iseljavanja; dok je u pjesmama koje je autorica 'sklanjala' prigodničarski opjevan mikrosvijet u kojem su protagonisti autoričin pas, susjedova mačka, susjedi koji se potuku kartajući, emancipirane susjede koje same odlaze u noćni izlazak, fra Julijan koji dovozi nova mrtvačka kola u selo, fra Petar koji slavi mladu misu itd. Nasuprot tomu, u epistolarnoj formi pisama upućenih sinu očit je intimniji, dirljiviji, manje komični ton, u kojemu se autorica ispovijeda sinu usputno mu prenoseći novosti iz zavičaja i obitelji. Pisma, cedulje i čestitke odlikuje emotivan ton, majčinski diskurs prepun savjeta (o vožnji, toplome odijevanju, čuvanju od propuha, štednji itd.) i brige (čak i kad se žali na bolesti, bračne probleme, oskudicu, sina i nevjestu u više navrata upozorava da ipak vode računa o svojoj obitelji i da se ne brinu).

– Shematičnost, ali i izrazita komunikativna moć

Najbolji primjer izvrsne recepcije i danas aktualnoga pučkog štiva, posebno među iseljenicima, jest Kačićeva pjesmarica. Mihovil Kombol primjećuje nedostatak pjesničke fantazije i jednoličnost pučkih pjesama, a Zečević (1978: 379) naglašava da se pučki fenomen ne može utvrđivati kriterijima umjetničkoga. Pučka djela preuzimaju gotove oblike, ali s beskrajnim variranjem tema, stoga se može zaključiti da je pojedinačno pučko štivo lišeno fantazije, ali je ona prisutna kao tvorački princip upravo u masovnoj produkciji i vidljiva analizom većega broja pučkih književnih produkata (Zečević, 1978: 376, 377). U slučaju Ruže Marasove ne računa se na recepciju na razini Kačićeve, ali je analizom njezinih dviju knjiga moguće zaključiti da se radi o stvaranju više inačica istih životnih priča u stihu i prozi koje tek kao cjelina otkrivaju fantastičan svijet. Pritom je ta varijacija zapravo reprodukcija, recikliranje istoga materijala ne samo na razini tema nego i izraza. Dalje se stoga donose primjeri nekih formula početka i završetka autoričinih stihova i proze.

Formule početka s izraženom apelativnom funkcijom usmjerenom na primaatelja poruke vidljive su u stihovnim dijelovima *Zapisa*: »Poslušajte po Studencim

⁸ 'Silo' je ikavska inačica imenice 'sijelo' koja označuje okupljanje uvečer na selu na kakvu zajedničkom poslu uz zabavljanje (Anić, 1991: 649).

⁹ Običaj odvođenja, 'otmice' djevojke prije vjenčanja u mladoženjinu kuću.

¹⁰ Vrlo rasprostranjen zanat u Imotskoj krajini, koji je uključivao nošenje košare preko ramena koja je podsjećala na putujući dućan, a sadržavala je sitnu ukrasnu robu (galanteriju) koja je, između ostaloga, znala biti i ručni rad iz BiH. Galantari (pokućarci) bili su vrsta sezonskih radnika po Hrvatskoj i Europi. Pokrajinska vlada Jugoslavije 1922. zabranjuje galantarenje, a austrijske ih vlasti tjeraju sa svojega teritorija 1936. godine (Ujević, 1991: 333).

glasa« (1994: 54), »Kazat ću vam jednog sivog tića« (1994: 57), »Poslušajte što vam vila kaže« (1994: 59), »Poslušajte, mili puci« (1994: 68) i dr.

Formule završetka često se donose u svrhu uvjerljivosti. U kontekstu (demonoloških) predaja Evelina Rudan (2016: 15) naziva ih formulama vjerodostojnosti i određuje kao »iskaze u kojima se poziva na istinitost sadržaja i koji uključuju točne datacije, preciziranja mjesta događaja i pozivanje na svjedoke, ali i one iskaze u kojima se očituje ambivalentnost prema istinitosti sadržaja«. Za razliku od predaja, stihovi i proza Ruže Maras ne odlikuju se stupnjem ambivalentnosti jer se radi o autobiografskim zapisima i autorskim tekstovima, a formule su vjerodostojnosti često kazivačke ili pripovjedačke u kojima se izravno legitimira odnos pripovjedačice prema sadržaju (Rudan, 2016: 59): »I ja sam tute bila i vina pila, i sad mi je mokro ispod jezika« (Marasova, 1994: 70, 79) ili u njima autorica otkriva identitet: »Da narodu na veselje služi, / I na slavu Marasovoj Ruži« (1994: 91), »Sve vas pozdravlja Ruža Maras« (1994: 93). Autorica se koristi također svjedočkim formulama vjerodostojnosti u kojima se poziva na svjedoke u vidu osoba ili same usmene tradicije (Rudan, 2016: 55). Tako za zapisane priče i bajke autorica navodi kazivače (obično susjede i poznanike) ili naglašava da su do nje došle usmenom tradicijom preko različitih ljudi i u različitim inačicama: »Upamtila sam ji' kako sam ji' čula« (Marasova, 2015: 389). Rudan (2016: 52–55) navodi i datacijske te prostorne formule vjerodostojnosti koje su u Marasove potvrđene u spomenutoj pažljivoj vremenskoj dataciji osobnih, obiteljskih ili lokalnih događaja te navođenju naziva sela Imotske krajine, Slavonije i Brača, pri čemu se pozivanjem na lokalitet nastoji naglasiti uvjerljivost sadržaja i materijalna provjerljivost.

Kad je riječ o prozi, autoričine formule koje ponavlja u svrhu uvjerljivosti i autentičnosti mogu se nalaziti i bilo gdje drugdje u tekstu: »kako sam već navela« (1994: 5), »kako sam i spomenila« (1994: 6), »još da spomenem« (1994: 11), »da spomenem« (1994: 37), »Da vam pišem« (2015: 67, 76 i dalje). Isto vrijedi i za formule u svrhu emfatičnosti: »nikad joj ne mogu zaboravit« (1994: 24), »Jadna ti sam, kad se sitim!« (1994: 31), a što je sve u skladu s formulama tradicionalne usmene poezije kojima se izražava emotivnost (usp. Zečević, 1978: 481). Uz navedeno javlja se i formula skromnosti uz topos neizrecivosti, što je također tipično za pučke autore kad žele naglasiti da je što nemoguće opjevati (Zečević, 1978: 451): »Eto, tako. Ne mogu se baš sve ni sićat što je sve bilo, dosta se je nabrojilo godina. Sad ću počet neke pisme što sam ji sama sklanjala, ukoliko se sitim« (Marasova, 1994: 53).

U prilog pučko-zavičajnome diskursu opisanome u ovome poglavlju ide i imotska dijalektna riječ Ruže Marasove, koja će se analizirati na primjerima njezinih odabranih tekstova.

3. JEZIČNA ANALIZA ODABRANIH DIJALEKTNIH TEKSTOVA

Stihovi i proza Ruže Maras odlikuju se značajkama ikavskih novoštokavskih govora koji pripadaju tzv. zapadnomu dijalektu, a kojima su pisana i djela, primjerice, spomenutoga Filipa Grabovca, zatim najpoznatijega imotskog prozaista, Ivana Raosa, ili pak dio prijevoda autoričina sina, Mate Marasa (usp. Lisac, 2008: 105). U ovome poglavlju dat će se ogleдни primjeri ikavskoga novoštokavskog govora Dalmatinske zagore u odabranim tekstovima Ruže Maras, i to na nekoliko razina: fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj. Potrebno je naglasiti da su navedeni primjeri ilustrativnoga karaktera i da je ovih i drugih primjera mnoštvo u dvama analiziranim djelima.¹¹

Na fonološkoj razini najuočljiviji je ikavski refleks jata: *sićam* (1994: 5), *na silu* (1994: 15), *trišanja* (1994: 51), *jedan čovik dođe, po bilom danu* (1994: 80), *ni dvi tave* (1994: 80), *doša da se kripti, od vrućine lipi, meni je grijota, vikovnu dokučit, praoslavna vira, obred kad se tira* (1994: 114), *moja Dunja, lipo* (2015: 169), *kad se sitim* (1994: 31), *sve ni sićat, neke pisme* (1994: 53), *draga dico* (2015: 248). Ponegdje se javlja i ekavski refleks: *rešena* (2015: 245), *rešit* (2015: 252), *reši* (2015: 70). Poluglasovi su prešli u fonem *a*: *jedan čovik, po bilom danu* (1994: 80), *da si danas, kad si od kršćenja* (1994: 114), *sad mi je* (1994: 70, 79). Stražnji nazal *ɔ i slogotvorno *r redovito daju *u*: *gola duša* (1994: 80), *kad pričepiš ženu, od vrućine* (1994: 114). Refleks prednjega nazala *ę ima odraz *e*: *mokro ispod jezika* (1994: 70, 79), *sad ću počēt* (1994: 53), *dvi tave mesa* (1994: 80). Korpus bilježi i zamjenu samoglasničkog fonema *u* > *o*: *kokuruz* (1994: 51), *pulicije* (1994: 70). Afrikate *đ* i *dž* dio su suglasničkog sustava: *a u džepu, ništo diletića* (1994: 80), *džudo* (1994: 59), *sudžuci* (1994: 105), *nemojte me osuđivat* (2015: 248), *tuđina* (1994: 93). Primjetni su šćakavizmi: *ušćipaka* (1994: 14), *šćapom* (1994: 8), *od kršćenja doša* (1994: 114). U analiziranome korpusu dolazi do gubljenja fonema *h* (u svim pozicijama): *ajde* (1994: 8), *oćeš* (1994: 11), *ijadu godina* (1994: 112), *ja odo kući* (2015: 211), *da ji dam* (2015: 253) ili njegove zamjene pojedinim suglasnikom, npr. s *v*: *uvo* (1994: 10), *lica suva, iznošena ruva* (1994: 80), *duvana* (2015: 181) ili s *j* *grijota* (1994: 114). Suglasnički slijed *hv* dao je *f*: *Fala Bogu, prošlo je sve* (2015: 169), *Faljen Isus* (1994: 71). Navedeni se fonem javlja u riječima stranoga podri-

¹¹ Moguće da je tijekom pripreme za tisak, posebno u knjizi *Pisma od života* (2015.), došlo do (ne)namjernih intervencija pa se neke, i danas česte, značajke imotskoga govora gube, uključujući zamjenu fonema *l* fonemom *j*, prijelaz dočelnoga *-m* sa *-n* i dr. Mate Maras (Marasova, 1994: 143) navodi da je u *Zapisima od života* (1994.) sačuvan izvoran tekst i da je popravio samo očite pogreške, dodao naslove i rečenične znakove.

jetla: *fratar* (2015: 309), *Francuzi* (2015: 312), *telefonski* (2015: 249), *familijom* (2015: 259), *mikrofon* (1994: 66). Skupina vs- (< vās) izmijenjena je u sv-: *prošlo je sve, svake nezgode* (2015: 169), *sva posada* (1994: 94), *marve svakojake* (1994: 100). U korpusu se zapaža i realizacija dočetnoga -l u kategoriji imeničkih riječi, odnosno stezanje slijeda *ao* u *a*: *dava* (1994: 8), *ti si paka zadobila* (1994: 109) te u glagolskome pridjevu radnome muškoga roda u jednini: *kad bi s njega skresa, nije ima gaća, bit će osta* (1994: 80), *kad je od kršćenja doša* (1994: 114), *što si mi posla* (2015: 247). Dosljedne su i potvrde ispadanja zatvornoga suglasnika u atipičnoj suglasničkoj skupini na početku sloga: *jednog sivog tića* (1994: 57), *sovala* (1994: 11), *čelina* (2015: 254), *ko će me poučit* (1994: 114), *da je i čer* (2015: 151). Česta je pojava i protetskoga *j* u pojedinim primjerima: *jim* (2015: 180, 181), *što sam ji sama sklanjala* (1994: 54), *ne bi mu ji ja dala* (2015: 247).

Na morfološkoj razini izdvojiti će se ponešto. U genitivu množine imenica svih triju rodova javlja se -a: *časni sestara* (1994: 36), *sušeni pršuta* (1994: 85), *vanjski vrata* (2015: 246), *dosta se je nabrojilo godina* (1994: 53), *pare ni dinara* (1994: 114). U lokativu i instrumentalu množine zabilježen je nastavak -im: *Poslušajte po Studencim glasa* (1994: 54), *po gradovim* (1994: 111), *sa frankim* (2015: 252).

Korpus bilježi i gubljenje alomorfa -ev te dodavanja proširka -ov prethodnomu palatalnom suglasniku: *zecovi* (1994: 9). U pridjeva je uočena nepravilna tvorba superlativa: *naj mi je draže* (2015: 73, 79, 122), *naj mi je milije* (2015: 107). U tekstovima je zastupljena tipična upitno-odnosna štokavska zamjenica za značenje 'neživo': *što sam ji sama* (1994: 53) te neodređena zamjenica: *štogod* (1994: 92).

U glagolima 2. vrste obično je -ni, a ne -nu: *kako sam i spomenila* (1994: 6), *kune vojsku da poginili* (1994: 27), *metnili đubre* (1994: 69). Karakteristični su krnji infinitivi: *dražit, rasparat, podavit* (1994: 9), *ko će me poučit* (1994: 114), *ne mogu zaboravit* (1994: 24), *sve ni sićat* (1994: 53), *nemojte me osuđivat* (2015: 248), *nije tio vidit* (2015: 247). Na granicama prefiksalnoga i korijenskoga morfema u osnovi glagola *iti javlja se fonem *đ*: *evo dvanest godina već prođe, jedan čovik dođe* (1994: 114). Prezent glagola *ići* ima oblike s provedenom jotacijom: *idem* (1994: 51), *ide* (2015: 241).

Primjeri na sintaktičkoj razini jesu uporaba imperativa umjesto perfekta ili historijskoga prezenta, što je prema Liscu (2008: 111) jako česta odlika navedenoga govora: *A ja skoči na noge...* (1994: 7), *Ja na rivi traži opet od vojske...* (1994: 35) te eliptičnih izraza: *Kad ja unutra* (1994: 29), *Ja na vrata* (1994: 47). U zapisu se nalaze sročni atributi u antepoziciji: *jednog sivog tića* (1994: 57), *jedan čovik, po bilom danu, gola duša* (1994: 114), *svake nezgode* (2015: 169), *stari gumenjaci, studenački pratre* (1994: 114), *mili puci* (1994: 68), kao i sročni atributi u postpoziciji: *dico moja* (2015: 248), *lica suva, abetina stara* (1994: 114).

Ističu se pojedini leksemi od kojih su neki turcizmi: *čupter* ‘slastica od mošta i brašna’ (1994: 12), *konšiluk* ‘susjedstvo’ (1994: 13), *vakat* ‘vrijeme, doba’ (1994: 15), *sudžuk* ‘suha, začinjena kobasica’ (1994: 105), *kiriju* ‘stanarina’ (2015: 181), *mećemo* ‘stavljamo’, *turali* ‘gurali’, *proskok* ‘pokriveni otvor kroz koji se iz prizemlja silazilo u podrum k stoci’ (1994: 17), *počepušali* ‘potukli’ (1994: 27), *garište* ‘ognjište’ (1994: 36), *obeseliti* ‘razveseliti’ (2015: 266).

Budući da se uz pučko-zavičajni diskurs oprimjeren na planu sadržaja i planu izraza javljaju »ženske« teme koje su obrađene na specifičan način, iz autentičnoga ženskog iskustva, u sljedećem poglavlju pokušat će se utvrditi koliko je ženski diskurs prisutan u analiziranim djelima.

4. ŽENSKI DISKURS

Pojam ženskog pisma¹² javlja se u francuskoj feminističkoj književnoj kritici 70-ih godina 20. stoljeća kao »upisivanje ženskog tijela i drugosti žene u jezik i tekst (Showalter)« (Biti, 2000: 377), a označava autentičan produžetak majčina glasa (Biti, 2000: 123), posebnu vrstu diskursa, emocionalnoga, čulnoga, dinamičkoga, višeznačnoga i nelinearnoga, u kojemu se ženski subjekt/autorica pronalazi u ‘pletivima’ teksta spajajući sferu stvaralačkoga rada i obiteljskoga života (usp. Bužinjska i Markovski, 2009: 440, 449, 453, 455, 467). U hrvatskoj se prozi i književnokritičkome žargonu pojam javlja 80-ih godina 20. stoljeća (prva ga upotrebljava Ingrid Šafranek analizirajući prozu francuske književnice Marguerite Duras), a u tekstovima se očituje »u izboru tema i njihovu tretmanu, u naglašavanju rodne perspektive i razobličavanju vladajućih diskurza, propitivanju spolne/rodne determiniranosti jezika i sl.« (Bagić, 2016: 80). Zlatar Violić (2008; 2010: 98) navodi da je u suvremenoj feminističkoj kritici danas istovremeno u upotrebi više pojmova: »‘ženski tekstovi’ (tekstovi koje pišu žene najvećma za žene), ‘feminilni tekstovi’ (oni koji su napisani sa stajališta ženskog iskustva i u stilu kulturno obilježeno

¹² Kuvač-Levačić i Alfirević (2017: 571–572) ističu današnji anakronizam pojma, ali i njegovu praktičnu uporabu »kada je potrebno prepoznati, označiti ili problematizirati svjesno upisivanje specifičnog ženskog iskustva kao ‘pisma razlike’ u književne tekstove i vladajući logocentrični i maskulini kulturni diskurs općenito«. Autorice navode da su u drugoj polovini 20. stoljeća pojam ženskoga pisma iznjedrile anglosaksonske (E. Showalter, Judith Butler, Adrienne Rich i dr.) i francuske (Hélène Cixous, Luce Irigaray, i dr.) književnice, filozofkinje i književne teoretičarke, predstavnice tzv. feminističke kritike, a u Hrvatskoj ga posredovale teoretičarke Ingrid Šafranek i Vida Flaker. U kontekstu općega razvoja metodologije književnoznanstvenoga istraživanja kritički su ga obradili Vladimir Biti, Andrea Zlatar, Helena Sablić-Tomić i dr.

kao feminilan) i ‘feministički tekstovi’ (oni koji samosvjesno dovode u pitanje patrijarhalni kanon). Najnovije teorije, u kojim se feministička teorija transformirala osamdesetih godina u *rodnu teoriju* (J. Butler), inzistiraju na temi konstrukcije rodnog identiteta (autora/autorice i čitatelja/čitateljice) kao kulturalnog identiteta.«

Slijedom navedenoga, stvaralački rad Marasove ne uklapa se u koncept ženskoga diskursa tipičnim odlikama poput rodne osviještenosti ili subverzivnosti, fragmentarnosti, već je primjer pučkoga ženskog majstorijanja u kojemu se u prozi i većinom deseteračkim stihovima s parnom rimom isprepliću usmeno i pisano, osobne, obiteljske i lokalne naracije, emotivnost i komičnost, gdje se »oštrini misli i prirodnom toku rečenica« (Maras, u Marasova, 1994: 144) pridružuje aforističnost i blagolagoljivost karakteristična za tekstove Dalmatinske zagore, uključujući opus Tina Ujevića (Belamarić, 2020: 131).

Preplitanjem osobnih, obiteljskih i društvenih naracija Marasova se ipak upisuje u krug autorica koje sa stajališta ženskoga iskustva opisuju kulturološki i društveno uvjetovan položaj žene. Kategorija je ženskoga identiteta određena specifičnim vremenom i mjestom u kojem se autorica našla, što je u skladu s antiesencijalističkim teorijama prema kojima identitet nije (za)dan, nego se gradi (usp. Peternai Andrić, 2012: 10, 48), i to ovisno (i) o društvenoj sredini. Prema Ivani Odža (2022: 115), ženski se identitet u Dalmatinskoj zagori gradi u nekoliko njezinih uloga. Temeljna struktura tradicijske kulture Zagore jest obitelj. U obitelji se ističe uloga žene majke i žene supruge. Privrženost majke i sina u Marasove vidljiva je u njezinim intimnim pismima i u samome pristanku na čin pisanja na koji ju je sin ponukao. Odža (2022: 115–116) ističe da bi takva privrženost mogla proizlaziti iz majčine podređenosti zbog koje ona ne mora brinuti o pitanjima autoriteta, discipline i emocionalnoga odstojanja te postaje središnja osoba u obitelji. Žena supruga kompleksniji je koncept i načelno se radi o podčinjenoj ženi u patrijarhalnoj zajednici, ali koja iznalazi mehanizme otpora. Žena čak ni sama ne bira partnera, nego se on »ugovara«, što je uobičajeno i specifično za Dalmatinsku zagoru prve polovine 20. stoljeća. Primorana je trpjeti njegovu surovost i psihofizičko zlostavljanje: »U Dalmatinskoj zagori takav podređeni položaj u odnosu na muškarca usađen je odgojem i žene ga istovremeno osjećaju kao teret, ali i kao danost koju ne treba preispitivati« (Odža, 2022: 215). Podčinjenost se vidi već iz ženina imena. Kako je ranije spomenuto, u formulama završetka u nekim se pjesmama autorica potpisuje kao Ruža Marasova, odnosno uobičajenim andronimom tvorenim sufiksacijom muževa prezimena preuzeta udajom koja i nije bila njezina odluka, nego dogovor udvarača Petra Marasa s muškim članovima Ružine obitelji (usp. Marasova, 1994: 18–19). Istražujući društveno pozicioniranje žena s obzirom na kategoriju jezika, američka lingvistica Robin Lakoff (prema Peternai Andrić, 2012: 152) zaključuje da su žene u oslovljavanju definirane bračnim statusom, što u muškarca nije slučaj, odnosno muškarcu su

definirani pojmovima koji se odnose na ono što rade, a žene pojmovima u odnosu na muškarce s kojima su povezane (otac, suprug), što guši osobni identitet žene. Ruža Maras o sebi govori kao o 'Marasovoj', a tako je oslovljavaju i pripadnici lokalne zajednice. Definira se u odnosu prema muškarcu kojemu, kako doznajemo iz *Zapisa* i *Pisama*, postaje sluškinja.

S druge strane, žena primjenjuje mehanizme otpora na prostoru koji njoj »prirodno« pripada. Ona svoju moć pokazuje u autonomnom vođenju kućanstva, ali i verbalnoj dovrtljivosti (usp. Odža, 2022: 71–72). Upravo je područje verbalnoga primjer ženskoga otpora Marasove. U njezinim se iskazima vidi humor, kritičko promišljanje, kolebanja između ponašanja koje se od nje očekuje i onoga što osjeća da mora poduzeti. Natruhe emancipiranosti i kritike patrijarhata vide se u opjevanome noćnom vikendu Slavice T. i Mirjane Z., koje odlaze Slavičinu dečku na Kamensko, zatim u *Priči o ludom Jakovu* (1994: 69–70), u kojoj braća iz interesa ubiju svoje žene pa dobiju zasluženu kaznu, kao i u *Priči o potribi i nevolji* (1994: 70–72), u kojoj muž kori ženu zbog njezine naivnosti, a na kraju se pokaže da je on naivniji od nje. Za razliku od takva diskursa, u pismu sinu iz 1975. autorica ističe da joj je drago što je dobila unuka: »Da je i ćer, neka, ali opet baška¹³ je sin« (Marasova, 2015: 151), dok u pismu iz 1976. domeće da je susjeda »Bonina mlađa ćer Mika rodila ćer u Imotskom, vanbračno« (Marasova, 2015: 166), bez daljnega komentara. Utjecaj patrijarhalne sredine vidljiv je i u obraćanju nevjesti Dunji s kojom suosjeća zbog njezinih obveza oko djece, koje ipak vidi kao nešto očekivano i prirodno: »Znam da ti nije zgodno. Stara je poslovica: žuta majka sinove goji. Tebi je opet, moja Dunja, lipo. Kako je bilo meni, svake nezgode! Fala Bogu, prošlo je sve« (2015: 169). Ipak, u pismu iz 1982. priznaje da s mužem više ne živi: »Draga dico moja, nemojte me osuđivat krivom, ali s njim se ne može nikako« (2015: 248). U pismima iz sljedeće godine vidi se da usprkos društvenim i vjerskim konvencijama razmišlja o rastavi i da je svjesna muževe nevaljalosti nazvavši ga pogrdom koji joj je prijeto smrću (2015: 257) i kojemu je bila sluga (2015: 261). Kad muž s kojim vodi bračnu parnicu odluči oporučno ne ostaviti kćeri Zlati ništa, Marasova sina upozorava da su njoj samoj njezina braća pomagala i da nakon očeve smrti ipak trebaju dati Zlati dio »ko svojoj sestri« (2015: 272). U pismu iz 1984. izražava žaljenje za nesretnim bračnim životom kćeri Zlate koju muž fizički i psihički zlostavlja (2015: 279). Međutim, ove teme ne dominiraju i nisu pisane s angažiranim stavom kojim bi se u pitanje dovodio patrijarhalni poredak, nego više služe kao majčina ispovijed, a čitatelju mogu ponuditi uvid u određene društvene odnose, kulturne i etnološke značajke jedne mikrosredine.

¹³ Posebno, drugo.

Još jedan 'ženski' topos prisutan u tekstovima Ruže Marasove jest djetinjstvo kojemu su posvećene iznimno slikovite prve stranice *Zapisa*, prepune dječjih avantura u kojima se junakinja predstavlja kao snalažljiva, vedra i izvrsna učenica. Djetinjstvo i jest najčešća tema ženskoga pisma, u kojemu se uskrsava u intenzitetu i neposrednosti ponovnoga doživljaja (Didier prema Šafranek, 1983: 22). Junakinja sebe redefinira rekreirajući vrijeme i prostor djetinjstva i slobode u uspomenama.

Stvaralaštvo Ruže Marasove i formom se uklapa u žensko pismo; autodijetička naracija, inače tipična za dnevnike, memoare, tekstove s autobiografskim elementima (Nemec, 2003: 343–345), prisutna je prilikom opisivanja osobnih iskustava. Ono što Sablić Tomić (2015: 23) primjećuje analizirajući dnevnike Dragojle Jarnević, književnice hrvatskoga romantizma, primjenjivo je i u kontekstu Ruže Marasove: autorice imaju nužnu potrebu za pisanjem sebe u tekst (usp. Cixous, 1976: 875), što je karakteristika i suvremenih ženskih proza. 'Pisanje sebe' odnosi se ne samo na opisivanje ženskog iskustva nego i na pronalazak veze sa svojim jastvom, dobivanje prilike za govor (usp. Cixous, 1976: 880–881). Ruža Marasova u *Zapisima* i *Pismima* dobiva priliku za izricanje svojih stavova, koju u mladosti i zreloj dobi većinom provedenoj u Imotskoj krajini nije dobila. Istovremeno se upisuje u tekst iskustvima i promišljanjima o intimnim temama, ali ta su iskustva zapravo i kolektivna, ona su priča većine žena s krških područja u prošleme stoljeću. Njezini lirski i narativni subjekti konstruiraju svoje identitete upravo u odnosu između osobnoga, obiteljskoga i društvenoga, odnosno »međusobnom prožimanju privatnoga i javnoga u prostoru ženskoga teksta« (Sablić Tomić, 2005: 21). Istu misao ranije je iznijela francuska književnica i feministica Hélène Cixous (1976: 882) u eseju *Smijeh Meduze* tvrdeći da se osobna povijest jedne žene stapa s poviješću svih žena, kao i s nacionalnom i svjetskom poviješću. Američka filozofkinja Judith Butler (prema Peternai Andrić, 2012: 144) naglasit će da je rod nemoguće izdvojiti iz političkih i kulturalnih sjecišta u kojima se proizvodi i održava, stoga je preplitanje osobnih i kolektivnih narativa logično i u navedenom primjeru imotskoga ženskoga pisma.

Cixous (1976: 885, 888) navodi još jednu odliku ženskoga pisma koja se potvrđuje u stvaralaštvu Ruže Marasove – nepresušan humor kao formu subverzije. Humor odražava vedrinu i snalažljivost ženskoga duha potekla u krškim krajevima, koji od najranijega djetinjstva upotrebljava takav obrambeni mehanizam kako bi se spasio od kazne za dječje nepodopštine. Ista vrsta humora upotrijebit će se u pričama koje je autorica zapisala po sjećanju, a čiji su protagonisti iznimno snalažljivi iako se takvima na početku ne prikazuju; primjerice, ljudi Jakov iz *Priče o ludom Jakovu* (1994: 69–70) i siromašni Čoso iz priče *Čoso i divovi* (1994: 74–78). S druge strane, u autobiografskim zapisima o doživljajima iz poznijih godina do izražaja dolazi prividna lakoća s kojom se Marasova snalazila u iznimno teškim životnim

okolnostima; u neposrednom pripovijedanju očita je njezina dosjetljivost, upornost i prihvaćanje 'ženskih' i 'muških' poslova (švercanje, galantarenje, berba kukuruza u Slavoniji, kuhanje i pjevanje po svadbama, istovar žita i cementa, građenje vlastite kuće). Uz spomenute obiteljske uloge žene kao majke i supruge, Odža (2022: 191–193) naglašava i ulogu žene radnice. Njezina je uloga ponajprije svedena na prostor kuće, ali kućanski poslovi često uključuju i teže fizičke poslove. Ženina je isključiva odgovornost za društveni ugled kućanstva koje vode. Odatle možda i prividna lakoća i vedrina s kojom Marasova obavlja različite dužnosti, posve prepuštena sebi. Takva vrsta humora kroz duboko skrivene suze mogla bi se okarakterizirati kao egzistencijalni humor, što je termin koji Ćeklić (1989: 22) rabi u analizi seoske proze Slavka Kolara. Marasova se služi i groteskom, primjerice u priči *Otac ženi sina* (1994: 78–79), gdje pijani otac, kojemu je stalno u cilju sinova ženidba, ljubi nevjestinu stražnjicu umjesto lice. Humor je ponekad u funkciji društvene kritike, npr. pohlepe (*Nezadovoljni starci*, 1994: 73–74) i naivnosti (*Priča o potribi i nevo-lji*, 1994: 70–72). Navedeno pokazuje da je humor u Marasove forma subverzije ili otpora životnim preprekama na osobnome i društvenome planu. Upravo se nošenjem s teškim životom (koji sve do u pozne godine nije autorici dopuštao da se književno izrazi) Marasova upisuje u krug autorica kojima je književna produkcija (a poslije i recepcija) otežana zbog nemogućnosti obrazovanja i usklađivanja različitih obveza, manjka partnerske podrške te društvene zanemarenosti i marginalizacije ženskoga pisma (usp. Šafranek, 1983: 8–9).

5. ZAKLJUČAK

Analizom tema, ideja i stila dviju knjiga manje poznate pučke autorice Ruže Marasove nastojalo se dati prilog upotpunjavanju korpusa hrvatske nacionalne književnosti uključujući (1) marginalizirane spisateljice i (2) 'male' (i pučke) autore koji su »često istinski tumači individualnih, stvarnih ljudskih sudbina, u određenom trenutku i određenoj sredini, jer su obuzeti više životom 'takvim kakav jest', a manje univerzalnim i 'vječnim' idejama i temama, koje žele mijenjati svijet« (Jelčić, 2004: 567). Budući da se pučki tekstovi tek u prošlom stoljeću počinju znanstveno proučavati, na konkretnim je primjerima potvrđeno kako ne možemo govoriti o napretku, već o kontinuitetima i diskontinuitetima razvoja (hrvatske) književnosti u sveukupnosti odnosa usmenoga i pisanoga izričaja, autora, teksta i čitatelja. Prihvaćajući tvrdnju Radoslava Katičića da tekst postaje književan ili neknjiževan tek u sveukupnosti čitateljeva životnoga iskustva (usp. Zečević, 1978: 363), potrebno je uputiti na nepravednu marginaliziranost djela Ruže Marasove koja zaslužuju reafirmaciju čitatelja 21. stoljeća jer se upisuju u korpus naše književnosti svojom ne-

otradicionalističkom matricom, pučkim izričajem i specifično obrađenim 'ženskim' temama. U skladu s time zaključuje se da imotski, zavičajni, pučki i ženski diskurs Marasove prikazan u ispreplitanju osobnih, obiteljskih, lokalnih i kolektivnih narativa u prozi i stihu ima didaktičnu, kroničarsku i etnološku vrijednost.

LITERATURA

- Anić, V. (1991). *Rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Bagić, K. (2016). *Uvod u suvremenu hrvatsku književnost 1970 – 2010*. Zagreb: Školska knjiga.
- Belamarić, J. (2020). Hrvatski Jadran – između mora i kontinenta. U I. Babić i sur. (ur.). *Trideset pogleda na Sredozemlje. Uvodni eseji Knjige Mediterana*, 96–136. Split: Književni krug Split.
- Bošković Stulli, M. (1983). *Usmena književnost nekad i danas*. Beograd: Prosveta.
- Bužinjska, A. i Markovski, P. (2009). Feminizam. U A. Bužinjska i P. Markovski (ur.). *Književne teorije XX veka*, 425–480. Prev. Ivana Đokić-Saunderson. Beograd: Javno preduzeće Službeni glasnik.
- Cixous, H. (1976). The Laugh of the Medusa. *Signs*, 1, 4, 875–893.
- Compagnon, A. (2007). *Demon teorije*. Prev. Morana Čale. Zagreb: AGM.
- Čeklić, V. (1989). Egzistencijalni humor. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 1, 1, 21–26.
- Jelčić, D. (2004). *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Kapitanović, V. (1989). Imotska krajina u vrijeme francuske uprave. U M. Babić i B. Pezo (ur.). *Čuvari baštine. Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijena fra-njevačkoga samostana u grad Imotski*, 65–94. Imotski: Franjevački samostan – Makarska: Služba Božja.
- Kuvač-Levačić, K. i Alfirević, J. (2017). 'Žensko pismo' i katolički angažman Side Košutić (na primjeru konstrukcije protagonistkinja u romanesknoj trilogiji *S naših njiva*, 1944.). *Crkva u svijetu*, 52, 4, 570–591.
- Lešić, Z. (2008). *Teorija književnosti*. Beograd: Javno preduzeće Službeni glasnik.
- Lisac, J. (2008). Govori Dalmatinske zagore kao dio novoštokavskog ikavskog dijalekta. *Croatica et Slavica Iadertina*, 4, 105–114.
- Lukežić, I. (2003). Čakavsko u štokavskome govoru Imotske krajine. *Čakavska rič – polugodišnjak za proučavanje čakavske riči*, 31, 1–2, 5–25.
- Marasova, R. (1994). *Zapisi Ruže Marasove*. Imotski: Matica hrvatska.
- Marasova, R. (2015). *Pisma od života*. Zagreb: Ex libris.
- Nemec, K. (2003). *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*. Zagreb: Školska knjiga.
- Odža, I. (2022). *Puca niz nidarca*. Split: Filozofski fakultet.
- Parlov, M. (2001). *Život i djelo don Ilije Ujevića*. Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Peternai Andrić, K. (2012). *Ime i identitet u književnoj teoriji*. Zagreb: Antibarbarus.

- Rudan, E. (2016). *Vile s Učke. Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Sablić Tomić, H. (2005). *O ženskom književnom identitetu*. Zagreb: Znanje.
- Solar, M. (1981). Teorija književnosti. Zagreb: Školska knjiga.
- Šafranek, I. (1983). Ženska književnost i žensko pismo. *Republika*, 11–12, 7–27.
- Šutalo, G. i Tomašić, J. (2019). Identity and Cultural Memory in *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* [The Flower of Conversation of Illyrian or Croatian People and Language] (1747) by Filip Grabovac. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 56, 2, 157–183.
- Tomašić, J. (2015). Recipijenti pučke književnosti kao polazište za razumijevanje pučke poetike. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 52, 2, 179–194.
- Tomašić, J. (2016). Pučka književnost i kulturno pamćenje na primjerima poetike Luke Ilića Oriovčanina i Andrije Kačića Miošića. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 28, 2, 135–148.
- Ujević, A. (1991). *Imotska krajina*. Imotski: Matica hrvatska.
- Zečević, D. (1978). Pučki književni fenomen. U M. Bošković-Stulli i D. Zečević (ur.). *Usmena i pučka književnost*, 357–638. Zagreb: Liber – Mladost.
- Zlatar Violić, A. (2010). *Rječnik tijela*. Zagreb: Naklada Ljevak.

MREŽNI IZVORI

- Bošković, I. (2017). Tko su nasljednici popularne (i pučke) književnosti? Nekoliko primjera iz suvremene prakse. U *Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 43, 1, 375–403. <https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=14646> (pristupljeno 31. siječnja 2022.).
- Glibota, M. (2004). Prijedlozi o promjeni granica uoči austrougarske okupacije BiH 1878. g. *Imotske novine*, 1, 1, <<http://www.modrojezero.org/docs/history/granice.html>> (pristupljeno 28. siječnja 2020.).
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011*. Državni zavod za statistiku. <https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_33/H01_01_33.html> (pristupljeno 12. veljače 2023.).
- Zlatar Violić, A. (2008). Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti. *Anagram / Rasprave i koncepti – teorija, umjetnost, kultura*. <<http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=54&naslov=predfeminizam-feminizam-i-postfeminizam-u-hrvatskoj-književnosti>> (pristupljeno 10. kolovoza 2025.).

POEMS, WRITINGS, AND LETTERS BY RUŽA MARASOVA AS AN EXAMPLE OF FOLK WOMEN'S WRITING FROM IMOTSKI

Summary

The paper examines two works written by the little-known author Ruža Marasova – *Zapisi Ruže Marasove* (Imotski, 1994) and *Pisma od života* (Zagreb, 2015) – in the context of folk literature and women's writing. In terms of content and form, the local Imotski, folk, and women's discourse is explored through the interweaving of personal, family, local, and collective narratives in prose and verse. The analysis of folk and women's discourses draws on the works of Croatian and foreign literary theorists and historians, and scholars of feminist literary criticism, while the linguistic analysis of selected dialectal texts is based on articles by Josip Lisac and Iva Lukežić. The initial chapters identify the thematic and expressive features that position the selected works within the tradition of folk literature. The following part examines the extent to which Marasova's texts can be regarded as examples of women's writing. The conclusion affirms that Marasova is an unjustly marginalized author whose work possesses didactic, chronicling, and ethnological value in the 21st century.

Key words: *dialect; humor; identity; Imotska krajina; folk literature; women's discourse.*

POESIE, SCRITTI E LETTERE DI RUŽA MARASOVA COME ESEMPIO DI
SCRITTURA FEMMINILE POPOLARE DI IMOTSKI

Riassunto

Nel lavoro si analizzano due opere poco conosciute dell'autrice Ruža Marasova, *Zapisi Ruže Marasove* (Scritti di Ruža Marasova) (Imotski, 1994) e *Pisma od života* (Lettere dalla vita) (Zagreb, 2015), nel contesto della letteratura popolare e della scrittura di genere. Sul piano del contenuto e sul piano dell'espressione si analizza il discorso locale, popolare e femminile di Imotski nell'intreccio di narrative personali, famigliari, locali e collettive in prosa e in versi. Come fondamento teorico dell'analisi del discorso popolare e femminile si assumono le opere di teorici e storici letterari croati e di studiosi della critica letteraria femminile, mentre per l'analisi linguistica dei testi dialettali prescelti si sono adottati gli studi di Josip Lisac e di Iva Lukežić. Nei capitoli iniziali a livello tematico, ideativo, stilistico ed espressivo si illustra con quali caratteristiche le opere prescelte appartengono alla letteratura popolare, e quindi si analizza quanto si possa parlare di scrittura di genere nella scrittura femminile della Marasova. Nella conclusione si riconferma che si tratta di un'autrice ingiustamente marginalizzata, i cui testi anche nel 21esimo secolo hanno un valore didattico, cronistico ed etnologico.

Parole chiave: *dialetto; humor; identità; regione di confine di Imotski; letteratura popolare; discorso femminile.*

Podatci o autorici

Dr. sc. Ivana Dizdar viša je asistentica na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta u Splitu. Područja su njezina znanstvenoga i stručnoga rada: teorija književnosti, interpretacija teksta, starija hrvatska književnost, kreativno pisanje i podučavanje hrvatskoga kao stranoga jezika.

E-adresa: idizdar@ffst.hr